

Biblistyka Starego Testamentu – Egzegeza Starego Testamentu

opracował Adam Grześkowiak

Egzegeza (gr. ἐξήγησις – *wyjaśnienie*), jak wspomniano w omówieniu zagadnień wstępnych do biblistyki, jest dyscypliną naukową biblistyki, która przy zastosowaniu odpowiednich reguł interpretacyjnych, zajmuje się wydobyciem prawdziwego sensu tekstu biblijnego.

Tak rozumiana egzegeza jest dość zróżnicowana, możemy mówić bowiem o jej zastosowaniu w prostych tłumaczeniach, parafrazach tekstu biblijnego, w przygotowaniu homilii, kazania, katechezy oraz w znacznie bardziej złożonym, jeśli chodzi o analityczno-naukowe artykuły i komentarze biblijne.

Egzegeza prowadzi do wydobycia kerygmatu (nauczania) wersetów, perykop czy ksiąg biblijnych. W takowym procesie wstępnym krokiem jest zawsze tłumaczenie tekstu na język, którym posługuje się egzegeta, aby następnie poddać go analizom filologicznym, literackim i przejść do omówienia zawartych w tekście prawd teologicznych.

1. Zarys historii egzegezy

Interpretacja orędzia Pisma sięga w swych korzeniach do samego tekstu biblijnego. W poszczególnych warstwach Starego Testamentu wielokrotnie napotyka się na wyjaśnienia, reinterpretację już istniejących wypowiedzi hagiografów. Zarówno w tekstach historycznych jak i u proroków znajdujemy odwołania do Tory. Księga Nehemiasza, opisująca okres powygnańowy, przedstawia wydarzenia związane z odnalezieniem księgi Prawa i jej wykładem dla ludu (Neh 8,1-8), który nie znał już języka hebrajskiego, bądź nie rozumiał sensu Pisma. Prawdopodobnie w okresie tym umiejscawia się początki targumów, wyjaśniających parafraz tekstu biblijnego, nawiązujących do konkretnych warunków historycznych. Targumy te są świadkami ówczesnej egzegezy żydowskiej.

Niezwykle bogata reinterpretacja tekstu Starego Testamentu jest również obecna w zapisach autorów nowotestamentowych. Zarówno u ewangelistów, jak i w epistolografii apostoła Pawła, znajduje się cała masa tekstów biblijnych, omawianych z perspektywy chrystologicznej. Ewangelisci wielokrotnie przytaczają Pismo, by ukazać jego wypełnienie w osobie i działalności Jezusa z Nazaretu (np. Mt 1,22-23: „*A stało się to wszystko, aby się wypełniło słowo Pańskie powiedziane przez Proroka: Oto Dziewica poczne i porodzi Syna, któremu nadadzą*

imię *Emmanuel*, to znaczy: *Bóg z nami*” – cytata z Iz 7,14). Egzegeza apostoła Pawła przejawia także jego olbrzymią zależność od żydowskiej szkoły rabinicznej. Paweł, podczas studiów Prawa w Jerozolimie, jako uczeń rabiego Gamaliela (zob. Dz 22,3) zapoznał się nie tylko z nauką Tanaku, ale również z technikami jego interpretacji. Reguły egzegetyczne, stosowane w szkole faryzejskiej, zostały wprowadzone i skodyfikowane przez rabiego Hillela, poprzednika Gamaliela.

Specyficzny charakter egzegezy żydowskiej prezentują teksty qumrańskie, będące świadkami ideologii wspólnoty esseńskiej. W grotach qumrańskich znaleziono teksty zawierające rodzaj wykładu Pisma, który można uważać za najstarszy przykład współczesnego komentarza ciągłego. Podobnie jak komentator współczesny, wykładowca z Qumran zaczynał od pierwszych słów księgi biblijnej, cytował je, po czym dodawał własne objaśnienie danego fragmentu. Interpretację własną oddzielał od tekstu Pisma wyrazem lub wyrażeniem: „wyjaśnienie tego dotyczy – *piszro*”. Stąd też komentarze te nazywa się peszerami. Zdaniem wielu biblistów są one przejawem alegorycznego, bądź typologicznego podejścia do tekstu biblijnego, co wynika poniekąd z wstępnych założeń członków gminy esseńskiej. U podstaw egzegezy qumrańskiej leżą dwa fundamentalne założenia. Po pierwsze: autor biblijny miał na myśli czasy przyszłe, a nie swoje własne. Po drugie: komentator zakładał, że to on żył w owych późniejszych czasach, a więc starożytne proroctwa kierowane były do jego współczesnych. Uważał, że ma obowiązek odsłonić sekrety tajemnych słów proroka i w ten sposób ujawnić Boże przesłanie odnoszące się do jego czasów.

W kręgach rabinackich powstawały kolejne szkoły: tannaitów, amorytów, talmudystów i masoretów, które wypracowywały własne metody czytania tekstu, czego wynikiem są różnego rodzaju teksty, cechujące się odmiennym gatunkiem literackim (midrasze halachiczne, midrasze hagadyczne, Miszna, Tosefta, Gemary babilońska i jerozolimiska, wspólnie z Miszną tworzące Talmud babiloński lub palestyński).

W środowisku hellenistycznym niezwykle popularną formą egzegezy była alegoreza. Alegoryczna metoda interpretacji rozwijała się głównie wśród diaspory żydowskiej w Aleksandrii. Żydzi aleksandryjscy przejęli alegoryczną interpretację tekstów od Greków. Główną przyczyną absorpcji było zainteresowanie Żydów filozofią grecką oraz przejmowanie przez nich greckich koncepcji filozoficznych. Alegoreza okazała się być atrakcyjna szczególnie dla przedstawicieli najbardziej rozwiniętych nurtów religii żydowskiej. Stało się tak dlatego, iż doszli oni do etapu myślenia teologicznego, w którym istniała potrzeba zracjonalizowania swoich wierzeń. Pojawił się bowiem problem, w jaki sposób należy interpretować te miejsca w Biblii, które ukazywały Boga na sposób ludzki, przypisując Mu właściwości i przymioty sprzeczne z Bożą transcendencją, takie jak przechadzanie się wieczorem po ogrodzie (Rdz 3,8), mówienie do ludzi w ich języku (Rdz 3, 10), wążanie ofiary, żal za to, co uczynił (Rdz 6,6) czy gniew (Ps 2, 12). Dla wielu myślicieli żydowskich stało się jasne, że interpretacja dosłowna nie jest możliwa do przyjęcia i utrzymania. W związku z tym w czasie sobotnich

wykładów Biblii zaczęto posługiwać się w synagogach metodą alegoryczną, zaczerpniętą z filozofii greckiej. Zmianą świadectwem alegorezy jest powstała w środowisku diaspory Aleksandryjskiej *Septuaginta*. Najwybitniejszym przedstawicielem szkoły alegorycznej był niewątpliwie Filon Aleksandryjski.

Klimat Aleksandrii odcisnął także swoje piętno na teologii i egzegezie wczesnochrześcijańskiej. W Aleksandryjskiej szkole egzegetycznej, będącej centrum intelektualnym Wschodu, na zasadach hermeneutycznych Filona i gnostyków zbudowano system hermeneutyczny tamtejszej szkoły chrześcijańskiej. Jej reguły były wprowadzane przez dwóch najwybitniejszych przedstawicieli tej szkoły, Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesusa były stosowane przez wielu późniejszych teologów chrześcijańskiej starożytności. Orygenes dokonał pierwszej pracy z zakresu krytyki tekstu. W *Heksapli* dokonał zestawienia oryginalnych tekstów biblijnych i przekładów greckich. Ponadto napisał komentarze i krótkie noty wyjaśniające (scholiony) do niemalże wszystkich ksiąg biblijnych. Jego spadkobiercami byli m. in. Euzebiusz z Cezarei, Grzegorz Cudotwórca i Cyryl Aleksandryjski.

Odmianym wariantem starożytnej egzegezy chrześcijańskiej była szkoła antiocheńska. Antiocheńczycy przyjmowali bardziej dosłowny i typologiczny sposób rozumienia tekstu Starego Testamentu. W ich postrzeganiu wydarzenia, rzeczy lub osoby występujące na kartach Starego Testamentu były zapowiedzią wydarzeń, rzeczy i osób nowej ekonomii (historii) zbawienia i swe urzeczywistnienie znalazły w Chrystusie i Jego Kościele.

W Średniowieczu zwracano uwagę na różnorodność sensów Pisma Świętego. Jan Kasjan wyróżniał cztery: historyczny (dosłowny, wyrazowy); alegoryczny (chrystologiczny); tropiczny (moralny) i anagogeniczny (eschatyczny). W pismach ascetycznych wykorzystywano głównie trzy ostatnie, marginalizując w jakimś stopniu znaczenie dosłowne. W X w., za sprawą Andrzeja od św. Wiktora, wzrosło zainteresowanie językiem hebrajskim oraz narzędziami pracy egzegetycznej. To wzmocniło pozycję znaczenia wyrazowego. Kierunek ten podtrzymywał także Tomasz z Akwinu, wskazując na to, że doktryna Kościoła nie może bazować wyłącznie na sensie duchowym. W okresie XIII – XIV w. rodzi się również zainteresowanie krytyką tekstu i aparatem filologicznym (Roger Bacon). W zapomnienie nie odchodzi oczywiście alegoreza, której najbardziej znanym zwolennikiem był mistrz Eckhart.

Za sprawą teologów protestanckich można zaobserwować rozkwit w egzegezie XVII w. H. Grotius napisał pracę z zakresu krytyczno-filologicznego dotyczącą całego Pisma Świętego. W tym czasie powstały także pierwsze prace będące studium tekstu i języka Starego Testamentu. Współczesną epokę krytyki literackiej rozpoczął R. Simon, który wskazał podstawy ustnych tradycji w zredagowanych następnie zapisach biblijnych. XVIII w. był wiekiem, w którym legły fundamenty, rozwiniętej w XIX w., hipotezy dokumentów, co dokonało się za sprawą J. Astruca. Duży wpływ na rozwój badań biblijnych miał także J.D. Michealis, autor opracowań z zakresu filologii, geografii i archeologii biblijnej. Na polu egzegezy Nowego Testamentu czołową postacią był H.S. Reimarus. Reimarus dokonał rozróżnienia pomiędzy

historycznym Jezusem i Jezusem ukazanym w Ewangeliach (wątek podtrzymywany w programie demitologizacji Nowego Testamentu autorstwa Rudolfa Bultmanna – XX w.).

Naukowa krytyka historyczna z przełomu XIX i XX w. nastawiała się w pewnym stopniu na podważanie tradycyjnych poglądów religijnych. Najbardziej zaznaczyła się w tym okresie w niemieckiej egzegezie biblijnej. Osiągnięto trwałe wyniki w dziedzinie krytyki tekstu (krytyczne wydania tekstów biblijnych: K. Tischendorf, W. Kittel), filologii (W. Gesenius, F. Blass), historii źródeł ksiąg biblijnych (J. Wellhausen), wykorzystaniu nowo odkrytych źródeł starożytnego Wschodu. Jednym z głównych przedmiotów sporów była rekonstrukcja życia Jezusa (tzw. *Leben-Jesu-Forschung*). Kolejne niemieckie szkoły egzegezy biblijnej akcentowały relacje religii biblijnej do wierzeń otoczenia (*religionsgeschichtliche Schule*), rolę tradycji ustnej i małych jednostek przekazu (*Formgeschichte*), rolę redaktorów ksiąg biblijnych (*Redaktionsgeschichte*). Równolegle nastąpił postęp w naukach pomocniczych egzegezy i badaniach porównawczych nad Biblią i cywilizacjami starożytnymi. Pod koniec XX w. wzrosło zainteresowanie dla metod literackich i kwestii hermeneutycznych. Łącznym efektem tych procesów było wyłonienie się wielopłaszczyznowej metody egzegezy biblijnej oraz ukształtowanie się współczesnej bibliistyki.

2. Metody egzegezy

2.1. Krytyka tekstu

W współczesnej bibliistyce dysponujemy krytycznym wydaniem tekstu hebrajskiego. Najbardziej powszechnym jest tzw. BHS (*Biblia Hebraica Stuttgartensia*, red. K. Elliger – W. Rudolph, Stuttgart 1967-). Krytyczne wydania tekstu są wypadkową tego, że nie posiadamy na dzień dzisiejszy żadnego oryginału Starego Testamentu, a co więcej świadectwa, które dotrwały do naszych czasów wykazują różnice pomiędzy sobą. Te fakty w sposób oczywisty nakazują krytyczną weryfikację zachowanych świadectw i na bazie różnego rodzaju kryteriów ustalenie najbardziej prawdopodobnych wariantów dla tekstu biblijnego.

Tak więc zadaniem krytyki tekstu jest ustalenie tekstu pierwotnego (poprzez usunięcie zniekształceń dokonanych przez kopistów, oczyszczenie tekstu z dodatków i braków, które wkradły się do ksiąg biblijnych) w celu adekwatnego odczytania sensu treści zamierzonej przez autora.

Oprócz tekstów w językach oryginalnych uwzględnia się przekłady starożytne, pośrednio informujące o kształcie zaginionych egzemplarzy oryginałów. Najważniejsze rękopisy ksiąg hebrajskich: kodeks z synagogi w Aleppo (ok. 930, niekompletny); kodeks z Petersburga (1008), kodeks karaimów z Kairu (prorocy, 895), zwoje Izajasza i inne fragmenty z Qumran (ok. I w.). Większość rękopisów hebrajskich jest oparta na wersji ustalonej w II w. n.e., a dopracowanej przez masoretów w VIII–X w. (tzw. tekst masorecki), odmienne opracowania redakcyjne prezentują starożytne przekład gr. (*Septuaginta*) i tradycja Samarytan. Najważ-

niejsze rękopisy gr. zawierające Stary Testament i Nowy Testament to kodeksy synajski i watykański (IV w.) oraz aleksandryjski (V w.).

Na temat krytyki tekstu Starego Testamentu przeczytaj załącznik: A – egzegeza ST.

2.2. Metody lingwistyczne

Metody lingwistyczne są regułami interpretacji z grupy metod synchronicznych (greckie *συν-χρόνος* – w [jednym] czasie). Teksty biblijne, z perspektywy metodologii synchronicznej, są jednostkami literackimi, które nie mają za sobą żadnego procesu genetycznego. Egzegetę interesuje tekst w formie, w której znajduje się obecnie. Zastosowanie metod synchronicznych w analizie tekstu biblijnego wykazuje słabość metod diachronicznych (głównie historii form i historii tradycji). Praktyczna prezentacja metod w ramach ćwiczeń z biblistyki Starego Testamentu.

2.2.1. Analiza retoryczna

Na temat analizy retorycznej przeczytaj załącznik B, C i D – egzegeza ST.

2.2.2. Analiza narracyjna

Na temat analizy narracyjnej przeczytaj załącznik E – egzegeza ST

2.2.3. Analiza intertekstualna

Na temat analizy intertekstualnej przeczytaj załącznik F – egzegeza ST

2.2.4. Analiza semantyczna

Z każdym schematem zdaniowym jest związane swoiste znaczenie. To znaczenie jest przedmiotem analizy semantycznej wypowiedzi. W zastosowaniu analizy semantycznej stosuje się następujące kroki: 1. Określenie znaczenia leksykalnego związanego z wyrażeniem funkcjonującym w systemie językowym. Uznając relacyjny charakter znaczenia leksykalnego, każdorazowo należy określać jego znaczenie przez analizę miejsca wyrazu w leksykalno-semantycznym systemie języka oraz jego umiejscowienia w kontekście wypowiedzi. Analizą semantyczną należy obejmować jednostki niższego poziomu niż wyrazy, czyli morfemy. Technicznie analiza semantyczna powinna się rozpoczynać od występujących w wypowiedzi leksemów, by ustalić w niej znaczenie autosemantyczne, czyli morfemy leksykalne, i znaczenie funkcjonalne, czyli morfemy fleksyjne. Znaczenie wyrazowe ma charakter złożony, dlatego poddaje się analizie semy, czyli mające znaczenie pierwiastki, polisemię, homonimię, oraz kieruje się uwagę na znaczenie podstawowe i znaczenia okazjonalne. Istnieje więc znaczeniowa między wyrazami w systemie leksykalnym, która objawia się zwłaszcza w zjawisku synonimii, czyli istnieniu słów o wielu znaczeniach. 2. Analiza semantyczna rozciąga się także na jednostki wyższych poziomów niż wyraz, a więc na grupę wyrazową, zdanie, zespoły zdaniowe, wypowiedź. Badaniem obejmuje się także aspekt znaczeniowy kategorii grama-

tycznych. W tym celu w wypowiedzi odkrywa się struktury semantyczne (osoby, ich przymioty, działania), opozycje i pola semantyczne. Badaniem obejmuje się aspekt znaczeniowy kategorii gramatycznych, gdyż schematy zdaniowe tworzą szkielety konstrukcyjne dla podstawowych schematów zdarzeniowych. Różne typy wypowiedzi, takie jak mówienie komuś czegoś, pytania, prośby, rady, obietnice, podziękowania, życzenia, różnią się między sobą strukturą semantyczną. Przy opisie zdarzeń istotna jest również, zgodna z kulturą danego języka, informacja o miejscu i czasie, w którym one zachodzą.

W egzezie Starego Testamentu do badania pola semantycznego terminów i krótkich konstrukcji wyrazowych, służą słowniki egzegetyczno teologiczne, które ukazują wachlarz znaczeń i kontekstów dla poszczególnych wypowiedzi, a co więcej zwracają uwagę na ewolucje znaczeniową terminów, odwołując się często do języków pokrewnych językom biblijnym. Niestety w literaturze polskiej brak ważniejszych opracowań z tego zakresu. Pomocnym narzędziem może być: *Słownik wiedzy biblijnej* (PSB), red. B.M. Metzger – M.D. Coogan, Warszawa 1996. Najważniejsze i najlepsze opracowania z tego zakresu to: *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*, t. I-V, red. W.A. VanGemeren, Grand Rapids 1997; *Theological Wordbook of the Old Testament*, red. R.L. Harris – G.L. Archer, Jr. – B.K. Waltke, Chicago 1980; *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. I-II, red. E. Jenni – C. Westermann, München 1984; *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. I-X, red. J. Botterweck – H. Ringgren, Stuttgart 1970-1995 (Przekł. ang. poprawiony i porzeszony *Theological Dictionary of the Old Testament*, t. I-XIV, red. J. Botterweck – H. Ringgren – H.-J. Fabry, tłum., J.T. Willis i in., Grand Rapids 1977-2004).

Zobacz przykładowe opracowanie terminu אב (ab) – ojciec w: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. I, red. E. Jenni – C. Westermann, München 1984, kol. 1-20 – załącznik G – egzegeza ST.

2.2.5. Analiza pragmatyczna

Oprócz funkcji przedstawieniowej ważną funkcją jest także użycie języka, którego istota sprowadza się do wzajemnego oddziaływania rozmówców na siebie. Nazywana jest ona interpersonalną funkcją języka. Naukę, która bada, w jaki sposób ludzie oddziałują na siebie przy pomocy języka, nazywa się pragmatyką. W świetle prac Austina, a zwłaszcza Grice'a, do pragmatyki należą te informacje, które wyprowadza się ze zdania użytego, a więc wraz z odczytaniem intencji nadawcy, z wypełnieniem okazjonalizmów, a także wszystkich podtekstów, aluzji zrozumiałych dla mówiących tylko w określonej sytuacji. Analiza pragmatyczna wypowiedzi skupia uwagę na określonej intencji komunikacyjnej, będącej treścią aktu mowy. Dość powszechne uznanie w pragmatyce zyskała propozycja Searle'a, który wydzielił pięć kategorii aktów mowy: asertywny, dyrektywny, komisywny, ekspresywny oraz deklaracje. W ramach tych konstytutywnych kategorii aktów mowy wyróżnia się różne podkategorie, jak np. akt performatywny, czyli taki, który nazywa akt mowy i jednocześnie go wyraża, akt for-

tunny, w którym przy pewnych zrytualizowanych aktach społ. muszą zostać spełnione różnego rodzaju warunki. W analizie pragmatycznej wypowiedzi zwraca się szczególną uwagę na wiedzę kontekstową, czyli na założenia przyjmowane w interakcji, zwłaszcza presupozycjami konwersacyjnymi. Presupozycje konwersacyjne mogą mieć charakter implikowany lub konwencjonalny. W celu wyjaśnienia różnicy między tym, co jest dosłownie wypowiedziane, a tym, co jest komunikacyjnie implikowane, Grice postuluje zasadę kooperacji. Zakłada ona, że uczestnicy aktu komunikacyjnego postępują według pewnych reguł, zwłaszcza maksymami konwersacyjnymi (jakości, ilości, relewancji i sposobu). Zasadę kooperacji uznaje się za uniwersalną regułę językową, a maksymy konwersacyjne za uniwersalne reguły pragmatyczne, zwłaszcza także uniwersaliami interpersonalnymi. Obligatywne akty mowy służą narzucaniu pewnych zobowiązań albo odbiorcy, albo samemu nadawcy, i dlatego wymagają taktu i zachowania pewnych norm grzecznościowych. Przy pomocy negatywnych strategii grzecznościowych nadawca koncentruje się na możliwościach i chęci odbiorcy do spełnienia prośby, natomiast przy pozytywnych strategiach grzecznościowych nadawca może zaproponować wspólne podjęcie określonych działań.

2.3. Szkoła historyczno-krytyczna

Szkoła historyczno-krytyczna bada tekst przy zastosowaniu metod diachronicznych (greckie *δια-χρόνος* – *poprzez czas*), traktując teksty biblijne jako dokumenty historyczne i badając je przy zastosowaniu metod stosowanych w naukach historycznych. Szkoła ta stara się odtworzyć dzieje tekstu od chwili jego powstania aż do momentu ostatecznej redakcji. Do grupy metod diachronicznych zalicza się: historię redakcji, historię tradycji i historię form.

2.3.1. Historia redakcji

Metoda historii redakcji (*Redaktionsgeschichte*) jest metodą stosowaną we współczesnej biblistyce na określenie dwóch uzupełniających się metod. Pierwotnie została wprowadzona do badań Ewangelii św. Mateusza i Ewangelii św. Łukasza przez uczonych niemieckich w oparciu o hipotezę dwóch źródeł: Marka i Q. Znając materiał wyjściowy, starano się wyjaśnić tendencje teologiczne charakteryzujące poszczególnych ewangelistów na podstawie zmian lub modyfikacji owych źródeł.

Za twórców *Redaktionsgeschichte* uważa się powojennych egzegetów niemieckich (G. Bornkamm, H. Conzelmann, W. Marxsen, W. Trilling).

Pionierem zastosowania historii redakcji do badań Starego Testamentu jest G. von Rad. W swym komentarzu do Księgi Rodzaju (*Das erste Buch Mose: Genesis*, Göttingen 1949) uwzględnił twórczy wkład literacki i teologiczny tzw. Jahwisty, zwrócił także uwagę na potrzebę czytania tego dzieła jako całości, która pochodzi z końcowej redakcji. W Pięcioksięgu zauważono krótkie zwroty, zdania lub słowa, których nie da się przypisać do żadnego z wyodrębnionych źródeł lub tradycji. Zdaniem von Rada pochodzą one z procesu redakcyjnego tekstu. Aktywność redakcyjną Jahwisty uwzględnił także J. van Seters. Nieco inny kierunek badań

redakcji Pięcioksięgu wskazał M. Noth, który wysunął tezę, że siedem ksiąg (Powtórzonego Prawa, Jozuego, Sędziów, 1 i 2 Samuela oraz 1 i 2 Królewska) stanowią jedno wielkie dzieło literackie i teologiczne pochodzące od tzw. deuteronomisty. Ponieważ jednak założenia teologiczne tego dzieła odkrywał głównie przez drobne uwydatnianie różnic tekstualnych jako elementów redakcyjnych, stało się to powodem krytycznej ocen wyników jego pracy. Ani Księga Powtórzonego Prawa, ani też Księga Jozuego nie należą wg G. von Rada do historii deuteronomistycznej, natomiast zaliczają się do poprzedzającej ją całości nazwanej *Heksateuchem*. F.M. Cross i R. Smend wykazywali, że w dziele deuteronomistycznym mamy do czynienia z kilkoma redakcjami, które usiłowały dać odpowiedź na dramatyczną sytuację wiary izraelskiej w VI w. p.n.e. E. Nicholson odnotował wzrastające pod koniec XX w. zainteresowanie aktywnością redaktora Pięcioksięgu w celu zrozumienia aktualnej formy tego dzieła. Analizie poddaje się także specyficzny profil poszczególnych ksiąg Pięcioksięgu.

2.3.2. Historia form

Historia form (*Formgeschichte*), czyli historia form literackich, zwana także morfokrytyką, jest metodą kierunku historyczno-morfologicznego w egzegezie biblijnej. Znajduje swoje zastosowanie w badaniach przejścia przekazu biblijnego ze stadium ustnego do pisemnego. Chociaż nazwa tego kierunku pochodzi od M. Dibeliusa, który w dziele *Die Formgeschichte des Evangeliums* wyłożył jego główne zasady, pierwszym jednak twórcą metody historii form literackich był H. Gunkel, który opracował ją podczas badania literatury starotestamentalnej.

Gunkel wzorował się na metodzie badań folkloru niemieckiego wprowadzonej przez braci J. i W. Grimmów, którzy wydzieliли w tradycjach ludowych jednostki literackie – opowieści, mity, sagi i legendy. Materiał porównawczy do klasyfikacji tradycji biblijnej przejął z literatury egipskiej i mezopotamskiej. Na tej podstawie mógł stwierdzić, że znaczna część utworów Starego Testamentu miała swoje paralele w literaturze ludowej i brała początek w tradycji ustnej. Jego zdaniem spisywanie ustnego przekazu następowało głównie pod wpływem obcych kultur. Podczas gdy stosowana powszechnie w XIX w. metoda krytyki źródeł ksiąg Starego Testamentu zwracała uwagę na indywidualne cechy utworów i biografie ich autorów, Gunkel w różnych tekstach zauważał podobne myśli i sposoby wyrazu, powtarzające się metafory, figury retoryczne i stereotypowe zdania. Podobieństwo wyrażen doprowadziło go do wniosku, że ta sama forma mówienia i pisania była ciągle przekazywana i na nowo podejmowana. *Formgeschichte* opiera się więc na założeniu, że większa część tekstów, w tym przypadku tekstów starotestamentowych, ma długą i często złożoną ustną prehistorię. aczkolwiek cały materiał przeszedł przez ręce pisarzy czy wydawców, znaczna jego część powstała jako literatura lud. bez możliwości znalezienia autora. Dlatego też ważnym elementem historii form jest badanie historii gatunków oraz znaczenia ustnej tradycji. Gunkel stwierdził bowiem, że w procesie przekazu utrwalają się wprawdzie pewne formy i gatunki, ale w rozwoju podlegają płynności i zmianie. Kolejnym istotnym elementem jest badanie sytuacji życiowej po-

wstawania gatunków i ich dalszego rozwoju. Gunkel wychodził z założenia, że każdy gatunek powstaje w konkretnej sytuacji życiowej (niem. *Sitz im Leben*), którą można odtworzyć przez badanie elementów samego gatunku. Celem stosowania metody historii form do badań Starego Testamentu jest odtworzenie pełnej, żywej historii literatury biblijnej, zwłaszcza dotarcie do jej ewolucji w trakcie ustnego przekazu i umieszczenie wszystkich etapów rozwoju w konkretnej sytuacji życiowej starożytnego Izraela, aby odkryć charakter i sens tego przekazu. Następcami Gunkela w badaniach nad formami litaryckimi Starego Testamentu byli H. Gressmann, uczeń Gunkela oraz O. Eissfeldt, który dokonał systematyzacji metody.

2.3.3. Historia tradycji

Metoda historii tradycji (*Traditionsgeschichte*) jest metodą stosowaną w biblistyce do badań etapu przekazu religijnego na etapie ustnego sformułowania i przedkanonicznego zapisu. Została opracowana głównie do badań Starego Testamentu, przy czym tzw. szkoła skandynawska kładzie nacisk na badanie ustnych przekazów, natomiast szkoła niemiecka na badanie przekazów pisemnych przed sformułowaniem tekstów kanonicznych. To drugie podejście określa się częściej nazwą historii przekazu (*Überlieferungsgeschichte*). Metoda historii tradycji lub historii przekazu zakłada wykorzystanie krytyki tekstualnej, krytyki źródeł, krytyki form i gatunków literackich (*Formgeschichte*) oraz dorobku *Redaktionsgeschichte*. Dlatego nie może być ona traktowana jako jedna z wielu metod badawczych, lecz raczej jako metoda bądź sposób interpretacji wyników badań.

Historia tradycji rozwinęła się głównie za sprawą H. Gunkela. Tłem badań Gunkela była krytyka literacka i historyczna prowadzona przez J. Wellhausena, który interesował się źródłami pisanymi i na ich podstawie odtworzeniem historii starożytnego Izraela. Najbardziej znanym i kontrowersyjnym przedstawicielem tej metody był I. Engnell, twórca tzw. szkoły uppsalskiej. Engnell w swych badaniach ustnego przekazu zakwestionował istnienie takich źródeł pisanych jak źródło jahwistyczne czy elohistyczne przy redakcji Pięcioksięgu. Natomiast centralne miejsce w genezie Starego Testamentu przypisywał tradycji deuteronomistycznej zredagowanej w czasie wygnania babilońskiego

Użycie *Traditionsgeschichte* odbywa się według określonego porządku. W zastosowaniu metody można wyodrębnić pięć etapów: 1. analizę tekstu pod kątem różnorodności jego pochodzenia; 2. dążenie do odnalezienia jednorodnej koncepcji uwzględniającej różnorodność pochodzenia; 3. analizę zmiany potencjalnych odbiorców tradycji, wynikającą z przejścia od źródeł ustnych i pisemnych do kompozycji w formie pisemnej; 4. analizę funkcji tradycji wynikającą z przemieszczenia medium ustnego na pisemne; 5. analizę kompozycji tekstu pisanego w jego ostatecznej formie dokonywaną pod kątem zawartego w nim przesłania, konfrontowanym z przesłaniem wykorzystanych w tekście tradycji.

2.4. *Wirkungsgeschichte* (historia oddziaływania tekstu)

Historia oddziaływania tekstu jest to podejście stosowane we współczesnej biblistyce, które polega na analizie powstawania i rozwoju oddziaływania tekstów biblijnych na nauczanie i życie Kościoła.

Współczesne metody egzegetyczne skupiają uwagę na aspektach formalnych i treściowych tekstu biblijnego, natomiast *Wirkungsgeschichte* kieruje uwagę na rzeczywistość, o której mówi tekst, i sposób jej recepcji przez odbiorców. Czytelnik kontaktuje się z tą rzeczywistością nie tylko poprzez wskazówki zawarte w tekście, lecz także przez podzielenie określonego systemu wartości, który warunkuje rozumienie tekstu. Rzeczywistością, o której mówi tekst biblijny, mogą być zarówno wydarzenia w historii zbawienia, jak i oryginalne koncepcje religijne, teologiczne, wyrażone w fikcjonalnych formach literackich (np. przypowieściach).

Inicjatorami metody byli egzegeci opracowujący komentarze ekumeniczne do *Nowego Testamentu* w serii *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament* (EKKNT), a więc zarówno środowiska katolickie (J. Blank, R. Schnackenburg), jak i protestanckie (E. Schweizer, U. Wilckens). Stwierdzili oni niewystarczalność *Redaktionsgeschichte* jako metody uzupełniającej *Formgeschichte* do formułowania współczesnych koncepcji teologicznych i zauważyli potrzebę szerszego uwzględnienia tradycji Kościoła powszechnego oraz poszczególnych wyznań.

Bibliografia

1. Czerski J., *Metody interpretacji Nowego Testamentu* (Opolska Biblioteka Teologiczna 21), Opole 1997.
2. Homerski J., *Egzegeza biblijna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. IV, red. R. Łukaszyk – L. Bieńkowski – F. Gryglewicz, Lublin 1983, kol. 710-728.
3. Jędrzejewski S., *Peszer jako metoda egzegetyczna*, *Seminare* 24 (2007), s. 111-126.
4. Kudasiewicz J., *Biblistyka*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. II, red. F. Gryglewicz – R. Łukaszyk – Z. Sułowski, Lublin 1976, kol. 511-513.
5. Małecki Z., *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej. Egzegeza w Qumran*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 36/2 (2003), s. 360-366.
6. Mędała S., *Formgeschichte*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, t. IV, red. T. Gadacz – B. Milerski, CD.
7. Mędała S., *Redaktionsgeschichte*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, t. VIII, red. T. Gadacz – B. Milerski, CD.
8. Mędała S., *Wirkungsgeschichte*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, t. IX, red. T. Gadacz – B. Milerski, CD.
9. Moraczewski M., *Alegoreza w myśli starożytnej. Od Kleantesa do apostoła Pawła*, Podkowa Leśna 2009.

10. Rubinkiewicz R., *Historia egzegezy*, [w:] *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Szlaga, Poznań 1986, s. 276-287.
11. Sławik J., *Egzegeza Starego Testamentu. Wprowadzenie do metod egzegetycznych*, Warszawa 2005.
12. Tronina A., *Tekst Pisma Świętego*, [w:] *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Szlaga, Poznań 1986, s. 150-183.
13. VanDerkam J.C., *Manuskrypty znad Morza Martwego*, Warszawa 1996.
14. Wojciechowski M., *Egzegeza*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, t. III, red. T. Gadacz – B. Milerski, CD.